

КОМПЛЕКСНА ПСИХОЛОГО-ПСИХІАТРИЧНА І ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО ЧИ ОБВИНУВАЧЕНОГО**COMPREHENSIVE PSYCHOLOGICAL-PSYCHIATRIC AND PSYCHOLOGICAL EXAMINATION OF A MINOR SUSPECT OR ACCUSED**

Волошанівська Т.В., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінального процесу

Одеського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-1060-5412

У статті розглядаються особливості проведення психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. Вказується, що залучення до досудового розслідування кримінальних правопорушень осіб, які володіють спеціальними знаннями є невід'ємним алгоритмом слідчої тактики та методики. Необхідно зауважити, що хоча кримінальним процесуальним законодавством і передбачено, що проведення експертизи та безпосередньо висновок експерта не є основним доказом у кримінальному провадженні та може бути не взятий до уваги судом, проте у більшості випадків, саме він утворює платформу для розбудови слідчих версій та визначення кола подальших слідчих (розшукових) дій. Констатовано, що з метою дотримання міжнародних стандартів відправлення правосуддя щодо неповнолітніх осіб, а також дотримання конституційно встановлених їх прав і свобод у кримінальному провадженні та судовому розгляді органи досудового розслідування повинні не тільки уникати у всіх можливих випадках тримання неповнолітніх під вартою, але і не допускати фактів утримання таких осіб разом із дорослими. Зауважено, що в Україні у 2022 році було реалізовано низку міжнародних та європейських рекомендацій щодо взаємодії психологів із дітьми в межах кримінального провадження, незалежно від того який процесуальний статус має така неповнолітня особа – потерпілого чи підозрюваного/обвинуваченого. Підсумовано, що безпосереднім та першочерговим предметом комплексної судової психолого-психіатричної та психологічної експертизи є визначення стану психолого-психіатричного розвитку неповнолітньої особи з метою оцінки її здатності відповідним чином реагувати на об'єктивні та суб'єктивні зміни та усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки між власною поведінкою та її впливом на оточуючу обстановку. Метою такої експертизи є встановлення пограничних та патологічних станів, здатних викривляти уявлення дитини про навколишній світ.

Ключові слова: неповнолітній, досудове розслідування, психолого-психіатрична експертиза, психологічна експертиза, підозрюваний, обвинувачений, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, спеціальні знання.

The article examines the peculiarities of conducting a psychological and psychiatric examination of a minor suspect or accused. It is indicated that the involvement of persons with special knowledge in the pre-trial investigation of criminal offenses is an integral algorithm of investigative tactics and methods. It should be noted that although the criminal procedural legislation provides that the examination and directly the opinion of the expert is not the main evidence in the criminal proceedings and may not be taken into account by the court, however, in most cases, it forms the platform for the development of investigative versions and the definition of the circle further investigative (search) actions. It was established that in order to comply with international standards of justice for minors, as well as to observe their constitutionally established rights and freedoms in criminal proceedings and court proceedings, pre-trial investigation bodies should not only avoid keeping minors in custody in all possible cases, but also prevent facts maintenance of such persons together with adults. It was noted that in Ukraine in 2022, a number of international and European recommendations were implemented regarding the interaction of psychologists with children within the framework of criminal proceedings, regardless of the procedural status of such a minor - victim or suspect/accused. It is concluded that the immediate and primary subject of a complex forensic psychological and psychiatric examination is the determination of the state of psychological and psychiatric development of a minor in order to assess his ability to respond appropriately to objective and subjective changes and to be aware of cause-and-effect relationships between own behavior and its impact on the environment. The purpose of such an examination is to establish borderline and pathological conditions capable of distorting the child's perception of the surrounding world.

Key words: minor, pretrial investigation, psychological and psychiatric examination, psychological examination, suspect, accused, criminal offense, criminal proceedings, special knowledge.

Постановка проблеми. Кримінальне процесуальне законодавство передбачає низку особливостей здійснення кримінального провадження відносно неповнолітніх осіб. Зокрема, це також стосується уточненого кола обставин, які підлягають встановленню. Відповідно до ст. 485 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених статтею 91 цього Кодексу, також з'ясовуються повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними [1]. Встановлення факту наявності у неповнолітнього розумової відсталості, а також визначення її ступеню потребує застосування спеціальних знань, зокрема – у галузі психолого-психіатричної та психологічної експертизи. Необхідно також відмітити і те,

що такого роду дослідження може проводитись в межах досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами і з метою встановлення інших особливостей розвитку неповнолітнього кримінального правопорушника, які потенційно могли мати вплив на оцінку ним своєї поведінки та розуміння суспільної небезпечності вчиненого діяння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми проведення комплексної психолого-психіатричної та психологічної експертизи присвятили свої праці такі учені як Ю. Аленін, А. Мурзановська, М. Костицький, С. Ковальчук, Ю. Циганюк, М. Климчук та ін. Проте, окремі особливості залишилися поза увагою, що і зумовило актуальність обраної теми.

Метою статті є дослідження особливостей проведення психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого.

Викладення основного матеріалу. Відтак, залучення до досудового розслідування кримінальних правопорушень осіб, які володіють спеціальними знаннями є невід'ємним алгоритмом слідчої тактики та методики. Необхідно зауважити, що хоча кримінальним процесуальним законодавством і передбачено, що проведення експер-

тизи та безпосередньо висновок експерта не є основним доказом у кримінальному провадженні та може бути не взятий до уваги судом, проте у більшості випадків, саме він утворює платформу для розбудови слідчих версій та визначення кола подальших слідчих (розшукових) дій.

У національному кримінальному процесуальному законодавстві визначено як загальні особливості використання спеціальних знань у кримінальному провадженні та залучення до проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, так і окремі специфічні положення щодо проведення окремих експертних напрямів. Одним із них є проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. Так, відповідно до ст. 486 КПК України, у разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза. Для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно врахувати при призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру, може бути призначена психологічна експертиза [1]. Таким чином, виходячи із положень наведеної норми, можна підсумувати, що до підстав проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи: 1) необхідність встановлення наявності у дитини психічного захворювання чи затримки психічного розвитку (якщо у органів досудового розслідування є підстави вважати, що такі особливості можуть мати місце); 2) визначення ступеню здатності дитини усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації. До підстав проведення психологічної експертизи неповнолітнього кримінального правопорушника необхідно віднести: 1) визначення загального рівня розвитку; 2) інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно врахувати при призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру. Отже, можна підсумувати, що наведені підстави диференціюються законодавцем в залежності від кінцевої мети та інформації, яка необхідна для встановлення істини у кримінальному провадженні та обранні заходу кримінально-правового впливу на неповнолітнього кримінального правопорушника.

Вчені зауважують, що комплексну психолого-психіатричну експертизу стосовно неповнолітніх можна диференціювати таким чином: експертиза підозрюваних та обвинувачених. Призначається вона після внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення, під час досудового розслідування та судового розгляду. Проводиться експертиза на підставі ухвали слідчого судді, за вмотивованим клопотанням слідчого (прокурора) під час досудового розслідування, ухвали суду під час судового розгляду. В ухвалі має бути викладено фабулу кримінального провадження, зазначено мотиви призначення експертизи, міститися вказівка, кому доручається проведення експертизи, які питання виносяться на її вирішення. Перелік питань, які ставить слідчий (суд) для вирішення комплексною психолого-психіатричною експертизою, повинен бути достатньо повним для того, щоб відповіді на них давали вичерпну картину психологічних аспектів кримінального правопорушення, психічного стану неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого, особливостей її сприймання та оцінювання. Саме тому завжди є доцільним постановлення загального питання про особистісні особливості неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого, що дає змогу в разі виникнення нових нюансів у кримінальному провадженні не призначати нову, додаткову або повторну експертизу, а використати інформацію,

яка є у висновку. При цьому на вирішення експертизи не повинні виноситися питання, що виходять за межі спеціальних знань експерта психолога (питання етичного, філософського, медичного, правового характеру), та питання, які не можуть бути вирішені на сучасному рівні розвитку психологічної науки, а також такі питання, відповіді на які можуть мати не точний характер. Під час проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи неповнолітніх підозрюваних або обвинувачених у розпорядження експертів мають надаватися матеріали кримінального провадження, які повинні містити інформацію щодо особливостей особистості неповнолітнього, стосовно якого призначається експертиза, а саме: відомості про умови розвитку і виховання неповнолітньої особи, її характер, звички, притаманні їй особливості поведінки, форми емоційних реакцій, інтереси, життєві плани, взаємовідносини з оточуючими. Джерелами такої інформації, важливої для експерта-психолога, може бути інформація про особливості формування та розвитку особи неповнолітнього, її (його) навчання у школі й інших закладах, офіційні документи, що характеризують особу, її листи, щоденники, записи та інші продукти діяльності, дані про характер поведінки в криміногенній ситуації, медичні документи про перенесені соматичні та психічні хвороби, перебування на лікуванні, на обліку в лікаря нарколога чи психіатра та ін. [2]. Отже, *кримінальні процесуальні особливості проведення комплексної психолого-психіатричної та психологічної експертизи можна класифікувати таким чином: 1) залежно від процесуального статусу:* психолого-психіатрична та психологічна експертиза неповнолітнього підозрюваного (особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 КПК, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень [1]); психолого-психіатрична та психологічна експертиза неповнолітнього обвинуваченого (підсудного) (особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому статтею 291 КПК [1]); 2) *залежно від виду експертизи:* комплексна психолого-психіатрична експертиза неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (підсудного); психологічна експертиза неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (підсудного); 3) *залежно від підстав проведення експертизи:* необхідність встановлення наявності у дитини психічного захворювання чи затримки психічного розвитку (якщо у органів досудового розслідування є підстави вважати, що такі особливості можуть мати місце); визначення ступеню здатності дитини усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації; визначення загального рівня розвитку; інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно врахувати при призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру.

Неповнолітні з певними розумовими вадами не завжди повною мірою пристосовані до нормального життя, а тому від правопорушень дуже часто страждають діти з низьким інтелектуальним розвитком, психічними захворюваннями та й просто малолітні особи, які в силу свого віку не можуть захистити себе. А тому проведення психолого-психіатричної експертизи є також актуальним і щодо неповнолітніх потерпілих та свідків [3]. Важливо навести практику застосування судами результатів комплексної експертизи. Так, Верховний Суд України у Постанові Пленуму Верховного Суду України № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15 травня 2006, рекомендує призначати комплексну експертизу, яка вимагає залу-

чення широкого кола осіб, які володіють спеціальними знаннями, необхідними для глибшого, повнішого і всебічного дослідження обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. У Постанові зазначається, що якщо є підстави вважати, що неповнолітній за своїм інтелектуальним розвитком не досяг віку (14, 16 або 18 років), який відповідає даним свідченням про народження чи іншого документа, необхідно призначити комплексну психолого-психіатрично-педагогічну експертизу, за допомогою якої це можна підтвердити або спростувати [4; 5]. Отже, наведена позиція відображає відповідність національних пріоритетів відправлення правосуддя щодо неповнолітніх осіб міжнародним рекомендаціям та стандартам.

У разі підтвердження висновком експертизи наявності у неповнолітнього розумової чи психічної відсталості (не пов'язаної із психічним розладом) такого ступеня, за якого він за розвитком не відповідає віку, про який свідчать документи про народження, суд має поставити на розгляд питання щодо визнання неповнолітнього таким, що не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність та можливе застосування примусових заходів виховного характеру [4]. Проте призначення такої експертизи має певні недоліки, оскільки з аналізу Постанови Пленуму Верховного суду та положень КПК України можна зрозуміти, що наслідком комплексної експертизи може бути звільнення особи від кримінальної відповідальності, тому що відсутній суб'єкт злочину, тобто особа не досягла того віку (рівня розвитку), з якого настає кримінальна відповідальність [5]. Існує взаємозалежність показань неповнолітньої особи від її рівня розвитку та психологічних можливостей. Тому достовірність наданих неповнолітнім показань буде залежати від його психологічного стану. Рівень розумового розвитку кожного неповнолітнього різний. Передусім це залежить від умов, в яких він проживав та виховується, оскільки неповнолітні в силу віку легко піддаються будь-якому зовнішньому впливу. Встановлення можливості неповнолітньої особи об'єктивно та правильно сприймати обставини кримінального правопорушення і давати правдиві показання з цього приводу, а тим самим і вирішення питання про проведення зазначеної вище експертизи набуває особливого значення з урахуванням збільшення кількості дітей, які мають фізичні або розумові вади [5]. До джерел інформації про психічний стан неповнолітнього можна віднести показання батьків, близьких родичів, педагогів, медичну документацію, спостереження дізнавача за поведінкою дитини [3; 5]. Звертається увага не лише на опис події, що сталася, а й на опис суб'єктивного ставлення дитини до себе, близьких, оточуючих, а також до роботи, відпочинку, події, що сталася, тощо. Медична документація – джерело фактичної інформації, в якому зафіксовано, коли і чим хворів підекспертний, чи перебував на обліку у психіатра, які ліки приймав тощо. Значення такої інформації важко переоцінити: якщо підекспертний був на обліку у психіатра, то, можливо, що він страждав (чи страждає) певними відхиленнями психіки. У такому випадку доцільною стає не просто психологічна, а комплексна психолого-психіатрична експертиза. Адже відомо, що межові стани і афективна реакція при спільному впливі обтяжують один одного і можуть зумовлювати глибоке порушення регулятивної функції психіки, що за рішенням суду в окремих випадках дає підстави констатувати неосудність підекспертного. Довести наявність або відсутність такого порушення може лише комплексна психолого-психіатрична експертиза [5]. Необхідно зауважити на особливому значенні проведення комплексної психолого-психіатричної та психологічної експертизи для визначення можливості тримання неповнолітнього кримінального правопорушника під вартою. Необхідно відмітити, що міжнародні правові документи, а також положення надзаконного

права встановлюють заборону на тримання в ізоляції осіб, які мають особливості психологічного розвитку.

У цьому контексті цікавим є рішення Європейського суду з прав людини «E. v. The republic of Moldova» («I.E. проти Республіки Молдови»). Заява № 45422/13). Так, справа стосувалася тримання під вартою неповнолітнього з психічним розладом у тюремній камері разом з затриманими, звинуваченими в тяжких злочинах, зокрема звалтуванні. Заявника, якому на той час було 17 років, заарештували 13 серпня 2012 р. за підозрою в убивстві та викраденні в потерпілого автомобіля, до того як підпалити його для знищення доказів. Суддя ухвалив рішення про його тримання під вартою протягом 30 днів, бо існувала загроза повторного вчинення злочину ним і перешкоджання розслідуванню. 9 грудня 2012 р., коли максимальний термін, передбачений національним законодавством для тримання під вартою неповнолітніх, а саме чотири місяці, минув, заявника звільнили. Проте він був негайно повторно заарештований у межах двох інших розслідувань, відкритих проти нього за кілька днів до пограбування за обтяжливих обставин і знищення майна. Ці розслідування були згодом об'єднані з початковим убивством. Суддя знову ухвалив рішення про його тримання під вартою протягом 30 днів. Апеляція на наказ про тримання під вартою була відхилена. Під час досудового ув'язнення заявника помістили в камеру з чотирма затриманими, які були засуджені в першій інстанції за тяжкі злочини, такі як вбивства та сексуальні насильства, а ще один в остаточному судовому рішенні був визнаний винним у звалтуванні неповнолітньої особи. 9 жовтня 2012 р. працівники в'язниці помітили, що заявник кульгав і мав травму під бровою. Його оглянув тюремний лікар, який підтвердив травми. Через тиждень лікар знову оглянув його з новими травмами. На запитання про перший інцидент він повідомив, що послизнувся і поранився. Проте згодом він визнав, що п'ять однокамерників жорстоко побили його та звалтували або в кінці вересня, або на початку жовтня 2012 р. Він подав офіційну скаргу 19 жовтня 2012 р. Протягом цього часу заявникові поставили діагноз незначної розумової відсталості [6]. Отже, необхідно відмітити, що в цьому випадку органами досудового розслідування країни було допущено низку процесуальних помилок, які полягали як у відсутності своєчасного проведення відповідних судово-експертних досліджень, з метою визначення обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні, так і у поміщенні неповнолітнього взагалі (особливо – розумово відсталого неповнолітнього) в одне приміщення із особами, які вчинили статеві кримінальні правопорушення щодо дитини.

У своєму рішенні ЄСПЛ відзначив, що щодо порушення статті 3 Конвенції ЄСПЛ повторює, що ст. 3 Конвенції разом із загальним обов'язком держави за ст. 1 Конвенції «забезпечити кожному, хто перебуває під їх юрисдикцією, права і свободи, визначені Конвенцією», вимагає від держав вживати заходів, спрямованих на те, щоб особи в межах їхньої юрисдикції не зазнавали жорстокого поводження. Такі заходи повинні забезпечувати ефективний захист, зокрема, дітей та інших уразливих осіб, а також передбачати розумні заходи для запобігання жорстокому поводженню, про яке влада мала або повинна була знати. ЄСПЛ нагадує, що міжнародні стандарти допускають певну свободу щодо способу, яким має вестися розділення неповнолітніх і дорослих правопорушників, зокрема поміщення неповнолітніх правопорушників в окремі частини установ, які зазвичай призначені для дорослих ув'язнених. У цій справі ЄСПЛ зазначає, що, хоча заявника звинувачували в убивстві, на момент його поміщення у в'язницю він не був засуджений. Як неповнолітній, якого вперше помістили під вартою, він, очевидно, перебував в особливо вразливому становищі. Його під-

озра на розумову інвалідність могла лише посилити його вразливість. Крім того, 9 жовтня 2012 р. тюремний лікар засвідчив травми на тілі заявника. Дарма що він офіційно заявив, що послизнувся і вдарився, влада повинна була насторожитися через те, що він міг утриматися від скарг, побоюючись репресій. Справді, один тюремний охоронець згодом заявив, що коли він наполягав на тому, щоб заявник говорив відверто, той стверджував, що його побили. Отримавши цю інформацію, охоронець все ж таки не повідомив начальство. Недостатність заходів, вжитих у відповідь на жорстоке поводження 9 жовтня 2012 р., призвела до того, що не запобігли подальшому жорстокому поводженню; таке жорстоке поводження сталося через тиждень. Лише після цього колишні однокамерники заявника стали «предметом» розслідування і, отже, мали набагато меншу ймовірність нападу на заявника. У цьому контексті ЄСПЛ посилається на принцип, згідно з яким органи влади повинні реагувати на ознаки жорстокого поводження, навіть за відсутності офіційної скарги, чого в цій справі не було. ЄСПЛ приходить до висновку, що (1) поміщення заявника в камеру з особами, які вже були засуджені за серйозні, насильницькі злочини, (2) його особлива вразливість як неповнолітнього та як особи з розумовими вадами, і (3) недостатня реакція на чіткі та підтвержені медичним персоналом ознаки жорстокого поводження – все це сприяло створенню умов, за яких він наражався на серйозний ризик поганого поводження з боку однокамерників. Попри офіційну скаргу з боку заявника і на підтвердження при медичному огляді ознак побиття, прокурор не розпочав розслідування. Влада не опитала ключового фахівця (проктолога), а також не відреагувала на очевидні ознаки жорстокого поводження. Щодо порушення статті 5 Конвенції ЄСПЛ встановив, що в цій справі сторона обвинувачення намагалася обійти національне законодавство, штучно розділивши справу проти заявника на три окремі справи, дарма що заявника звинувачували в одній і тій самій сукупності дій. Це дозволило утримувати неповнолітнього під вартою довше ніж чотири місяці, передбачені законом. Отже, тримання заявника під вартою після 9 грудня 2012 р. було недобросовісне, а тому свавільне. Констатоване порушення (стаття) Констатовані порушення статті 3 та пункту 1 статті 5 Конвенції [6]. Таким чином, можна констатувати, що з метою дотримання міжнародних стандартів відправлення правосуддя щодо неповнолітніх осіб, а також дотримання конституційно встановлених їх прав і свобод у кримінальному провадженні та судовому розгляді органи досудового розслідування повинні не тільки уникати у всіх можливих випадках тримання неповнолітніх під вартою, але і не допускати фактів утримання таких осіб разом із дорослими.

Відповідно до статті 45 Кримінального процесуального кодексу України захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Участь захисника в кримінальному процесі дозволяє цим особам більш повно реалізувати своє право на захист. Отже, захисник – це учасник кримінального провадження, уповноважений у передбаченому законом порядку здійснювати захист прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), і надавати їм необхідну юридичну допомогу. Завдання захисника полягає у найбільш ефективному використанні всіх указаних у законі способів і засобів з метою з'ясування обставин, які

спростовують підозру, обвинувачення, реабілітують підзахисного або пом'якшують його відповідальність. Аналізуючи загальні правила участі захисника у кримінальному провадженні (стаття 46 Кримінального процесуального кодексу України) та обов'язки захисника (стаття 47 Кримінального процесуального кодексу України), необхідно зазначити, що законодавець досить чітко окреслив основні можливості участі захисника у кримінальному процесі, проте, на нашу точку зору, вони не є вичерпними та конкретизованими, що створює певні прогалини у трактуванні реалізації прав захисника у кримінальному провадженні [7]. Традиційно, у науці кримінального процесуального права залучення захисника до проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій позиціонується як з точки зору забезпечення конституційно закріплених прав та свобод людини і громадянина, так і з точки зору забезпечення об'єктивності та прозорості кримінального провадження – досудового розслідування та судового розгляду. Коли процесуальний статус підозрюваного чи обвинуваченого належить неповнолітній особі, залучення захисника має критичне значення для кримінального процесу.

З урахуванням викладеного з постійним та неухильним розвитком правової системи нашої держави науковці та практики сьогодення неодноразово порушують питання доцільності участі захисника під час проведення (виконання) спеціалістом призначеної у рамках кримінального провадження експертизи. Науковий світ розділився на два табори: одні наголошують на необхідності на законодавчому рівні закріпити можливість участі адвоката у проведенні експертизи, аргументуючи свою позицію покращенням та поглибленням принципів «відкритості» та «прозорості» кримінального провадження у разі збирання доказової бази щодо вчинення правопорушення, інші, їхні опоненти, вказують на недоцільність зазначеної кримінальної процесуальної «новели», наголошуючи, що адвокат у вказаному випадку (у проведенні експертизи) буде виступати «сторонньою» особою, яка у зв'язку із відсутністю багажу необхідних знань, експертного досвіду буде неефективним учасником процедури досліду і у певних випадках буде не лише заважати експерту у проведенні дослідження, але і може наражати на небезпеку себе та оточуючих у разі недотримання необхідних правил безпеки в момент проведення експертизи. Окрім того, останні слушно наголошують не лише на необхідності наявності у захисника потрібних знань з метою пізнання науково-дослідного складника експертизи, проте акцентують увагу і на специфіці та методології проведення певних видів експертиз, наприклад: судово-медичної експертизи, судово-біологічної експертизи, судової пожежно-технічної експертизи, судово-екологічної експертизи та наявності у зв'язку із цим певних застережень щодо участі необізнаних осіб. Надаючи оцінку всім «за» та «проти» опонентів кожного науково-практичного табору, автор статті доходить висновку, що участь у проведенні експертизи захиснику повинна бути справді надана законодавцем. Для цього він повинен внести низку змін та правок у перелік прав та обов'язків адвоката у кримінальному процесуальному законодавстві України. Проте зазначений процесуальний «дозвіл» повинен бути чітко зумовлений двома критеріями: наявністю необхідного рівня знань у захисника для розуміння пізнавальної складової частини експертизи та існуванням реальної (обгрунтованої) необхідності (коли це є процесуально доцільним). Для прикладу наведемо можливість участі захисника у проведенні судово-психологічної експертизи. Для цього розкриємо питання, які вирішуються експертизою, визначимо доцільність її проведення з урахуванням наявності у особи, яка підлягає обстеженню, збочень статевого потягу, сформуємо для експертів власний перелік питань на вирішення та, таким чином, окреслимо той мінімальний рівень знань захисника у цій галузі, який, на наш погляд, необхідний

для його ефективної участі у проведенні експертизи [7]. Отже, залучення захисника до проведення слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітньої особи надасть можливість не тільки наблизити тактику досудового розслідування до вимог та рекомендацій міжнародних правових документів, а і посилить механізм захисту прав та свобод неповнолітніх кримінальних правопорушників у межах кримінального провадження та судового розгляду. Необхідно зауважити, що на практиці непоодинокими є випадки, коли сторона обвинувачення намагається протидіяти досудовому розслідуванню та отриманню об'єктивної істини з метою скоротити строк досудового розслідування або задовольнити власний корисливий чи інших особистий мотив. Це також може стосуватись і захисника, який, діючи в інтересах свого клієнта також може оперувати не в повній мірі законними засобами. Проте, у будь-якому випадку дитина у кримінальному провадженні має бути всебічно захищена, особливо, коли це стосується визначення ступеню її розвитку та здатності оцінювати власну поведінку.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження надало можливість підсумувати, що безпосереднім та першочерговим предметом комплексної судової психолого-психіатричної та психологічної експертизи є визначення стану психолого-психіатричного розвитку неповнолітньої особи з метою оцінки її здатності відповідним чином реагувати на об'єктивні та суб'єктивні зміни та усвідомлю-

вати причинно-наслідкові зв'язки між власною поведінкою та її впливом на оточуючу обстановку. Метою такої експертизи є встановлення пограничних та патологічних станів, здатних викривляти уявлення дитини про навколишній світ.

Кримінальні процесуальні особливості проведення комплексної психолого-психіатричної та психологічної експертизи можна класифікувати таким чином: 1) залежно від процесуального статусу: психолого-психіатрична та психологічна експертиза неповнолітнього підозрюваного; психолого-психіатрична та психологічна експертиза неповнолітнього обвинуваченого (підсудного); 2) залежно від виду експертизи: комплексна психолого-психіатрична експертиза неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (підсудного); психологічна експертиза неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (підсудного); 3) залежно від підстав проведення експертизи: необхідність встановлення наявності у дитини психічного захворювання чи затримки психічного розвитку (якщо у органів досудового розслідування є підстави вважати, що такі особливості можуть мати місце); визначення ступеню здатності дитини усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації; визначення загального рівня розвитку; інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно враховувати при призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Січковська І.В. Проблемні питання комплексної психолого-психіатричної експертизи неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених. URL: <https://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-4-2020/part%201/35.pdf>
3. Даниленко А.В. Окремі аспекти призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх відповідно до положень нового КПК України. *Право і безпека*. 2013. Вип. № 3 (50). С. 68–72.
4. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. №2 / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06>.
5. Камінська О. Проведення комплексної психолого-психіатричної та психологічної експертизи неповнолітнього під час дізнання. URL: <https://kelmczasopisma.com/viewpdf/1951>
6. Рішення Європейського суду з прав людини «E. v. The republic of Moldova» («I.E. проти Республіки Молдови». Заява № 45422/13). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-202526%22%5D%7D>
7. Копанчук В.О. Участь захисника у проведенні судових експертиз як невід'ємний складник реалізації засад кримінального провадження (на прикладі судово-психологічної експертизи). URL: <http://www.apdp.in.ua/v91/13.pdf>
8. Корнієнко М.В. Нормативно-правове регулювання протидії насильству стосовно дітей. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Юридичні науки*. Т. 30 (69) № 4, 2019. С. 135–141